

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.26.2.37-56>

Anja Božič

»Eneam rejicite?« Piccolominijevi ljubezenski spisi in česa se je Pij v resnici sramoval?

UVOD

Življenjska pot Eneja Silvija Piccolominija je tako po zaslugi njegove lastne avtobiografije *Komentarji* (*Comentarii*), kot tudi novih študij o njem tudi v slovenskem prostoru relativno dobro poznana.¹ Rodil se je leta 1405 v majhnem toskanskem mestecu Corsignano, danes Pienza, in nato kot briljanten študent zaključil študij prava na Univerzi v Sieni – četudi se je namesto pravniskim spisom precej raje posvečal branju klasičnih del in literarni kulturi humanizma, ki jih je obujala. V takšnem okolju si je Piccolomini pridobil izvrstne govorniške spretnosti, ki so mu omogočile hiter vzpon v diplomatski karieri: kot tajnik mnogih pomembnih osebnosti je zaslovel na koncilu v Baslu, kjer je trdovratno podpiral konciliaristično stran, nasprotno papežu Evgeniju IV., in naposled postal celo tajnik antipapeža Feliksa V.²

Prav med koncilskimi pogajanji je njegova nadarjenost je pritegnila pozornost cesarja Friderika III., ki mu je leta 1442 podelil prestižni naslov *poeta laureatus* in ga povabil v službo v dvorno pisarno. Tu je Piccolomini napisal večino svojih humanističnih literarnih del, npr. komedijo *Hrizida* (*Chrysis*),

1 V slovenskem jeziku je o Piccolominiju leta 2024 pri Celjski Mohorjevi družbi izšla monografija *Enej Silvij Piccolomini – Pij II: Zgodnji humanistični spisi in zapisi o slovenskem ozemlju*, v kateri se nahaja strnjen Piccolominijev življenjepis in zbrana bibliografija o njem. Hkrati s tem so bili nedavno v diplomatskem prepisu prvič objavljeni nekateri primarni viri za njegovo delovanje na slovenskem ozemlju; gl. Bogataj in Božič, »Enej Silvij Piccolomini in slovenski prostor: novi viri za njegovo tržaško obdobje«.

2 Na koncil je Piccolomini prispel kot tajnik kardinala Domenica Capranice, ki pa ga ni bil zmožen dolgo vzdrževati v službi. Zatem je zamenjal več tajniških pozicij in se zaradi svojih izvrstnih retoričnih spretnosti hitro povzpел do prestižnega naslova *scriptor et abbreviator concilii*, postal pa je celo osebni tajnik antipapeža Feliksa V.

ljubezensko novelo *Zgodba o dveh zaljubljenih* (*De duobus amantibus*) in satiro o dvornem življenju *O bedi dvorjanov* (*De miseriis curialium*). Med službovanjem na dvoru je Piccolomini postopoma omilil svoja konciliaristična prepričanja, se začel zbliževati s papeževimi podporniki, naposled pa povsem prestopil na njihovo stran. Od tedaj je vsa svoja diplomatska prizadevanja usmeril v razreševanje cerkvene shizme in oblikovanje sporazuma med cesarskim in papeškim dvorom.

V tem času se je tudi sam odločil za cerkveno kariero in se leta 1447 dal posvetiti za duhovnika. Sledil je bliskovit vzpon po lestvici cerkvenih funkcij: že istega leta je Piccolomini postal škof v Trstu in nato 1450 v Sieni, leta 1456 pa si je nadel kardinalski škrlat. Leta 1458 je bil po nenadni smrti papeža Kalista III. dokaj nepričakovano izvoljen za papeža. Nadel si je ime Pij, z jasno referenco na epitet glavnega junaka Vergilijevega znamenitega epa *Eneida*: *pius*, torej »zvest« oz. »pobožen«.

Prav iz te njegove geste izvirajo mnoga namigovanja literarnih zgodovinarjev, ki so še posebej v preteklosti Piccolominijevi odločitvi za ime *Pius* pripisovali celo paletu skritih namenov. Na podlagi povezovanja njegovega rojstnega imena, Enej, z njegovo navezanostjo na (pogansko) klasično antiko, predvsem pa s Piccolominijevo nič kaj krepostno mladostno naravnostjo – katere glavni izplen naj bi bili poleg dveh nezakonskih otrok zlasti njegovi erotični spisi – so Pijeve kasnejše besede *Eneam rejicite*, *Pium accipite* mnogi interpretirali predvsem kot kesanje in obsodbo lastnega delovanja v mladosti, še posebej mladostnih literarnih del. Med njimi je najbolj izpostavljena ljubezenska novela *Zgodba o dveh zaljubljenih*.³ Zapisi o njej so tako velikokrat zaznamovani s senzacionalističnimi naslovi, npr. »papež, ki je napisal ljubezensko uspešnico« ali »papeževa romanca«.⁴ A med branjem tega in drugih omenjenih del z ljubezensko tematiko se poraja vprašanje, ali so takšni naslovi resnično upravičeni. Četudi se omenjenim delom v tem članku žal ne moremo posvetiti natančneje, na tem mestu vendarle pritiče kratek ekskurz o njihovi vsebini.

PICCOLOMINIJEVA DELA Z LJUBEZENSKO TEMATIKO

Novela *Zgodba o dveh zaljubljenih* je zagotovo najširše razširjena in najbolj priljubljena med Piccolominijevimi deli nasploh. Že do konca 15. stol. je po Evropi krožila v vsaj 67 izdajah, sočasno pa je bila prevedena tudi v vrsto

3 Pri tem velja omejiti tudi nekatere pisce, ki so v svojih premislekih prišli celo tako daleč, da so Piccolominijevo izbiro imena interpretirali kot ponazoritev neločljivosti od svoje mladostne naravnosti

4 Glej npr. Boardley, »The Pope's Romance«, 10. junij 2019: <https://ilovetypography.com/2019/06/10/the-popes-romance/> in »The pope who wrote a bestselling erotic novel«: <https://prairieprogressive.com/2021/02/16/the-pope-who-wrote-a-bestselling-erotic-novel/>, 16. februar 2021.

modernih jezikov: italijanščino, francoščino, angleščino, nemščino.⁵ Delo je nastalo je v prvem letu Piccolominijevega bivanja na cesarskem dvoru, spomladi leta 1444. O tem priča Piccolominijevo pismo, s katerim je pripoved poslal Kasparju Schlicku, ki mu je *Zgodbo o dveh zaljubljenih* tudi posvetil.⁶ Kot mnoga druga Piccolominijeva dela je tudi to napisano v obliki pisma, naslovljenega na Piccolominijevega nekdanjega profesorja Mariana Sozzinija,⁷ ki naj bi avtorja pravzaprav nagovoril k pisanju. Pripoved je vezana na resnični zgodovinski okvir: opisuje ljubezensko zgodbo med Evrialom, francoskim veljakom iz spremstva cesarja Sigismunda, ki se med potjo v Rim ustavi v Sieni, in Sienko Lukrecijo, poročeno z uglednim mestnim plemičem Menelajem. Po nekoliko neobetavnem začetku, si zaljubljenca začneta dopisovati, nato pa jima s pomočjo njegovega prijatelja Pandala in njenega služabnika Sosija uspe nekaj zaporednih in venomer prekratkih srečanj v živo.

Ta pa so, v nasprotju s pričakovanji modernega bralca, ki bi se na podlagi škandaloznega slovesa te novele vendarle nadejal česa bolj nazornega, venomer opisana zgolj v obrisih. Morda najbolj erotičen v današnjem pomenu te besede je opis Lukrecijinega telesa, kjer avtor njene prsi primerja z granatnimi jabolki:

Erat Lucretia levi vestita palla, que membris absque ruga herebat nec vel pectus vel clunes mentiebatur: ut erant arctus, sic se ostentabant: gule candor nivalis, oculorum lumen tanquam solis iubar, intuitus letus, facies alacris, gene veluti lilia purpureis mixta rosis, risus in ore suavis atque modestus, pectus amplum, papille quasi duo Punica poma ex utroque latere tumescebant pruritumque palpitantes movebant.

Lukrecija je nosila lahkotno tuniko, ki se ji je prilegala brez ene same gube, da so se pod njo jasno risale njene prsi in boki, hkrati pa so prišli do izraza tudi drugi deli njenega telesa. Njen vrat je bil snežno bel, oči bleščeče kot sonce, z vedrega obraza ji žarelo veselje, lica so bila kakor lilije, prepletene z rdečimi vrtnicami; njen smeh je zvenel sladko, a spodobno, nabrekli bradavici na polnih dojkah sta kot zrni granatnega jabolka trepetaje mamili poželenje.⁸

-
- 5 Novelo je leta 1467 v Kölnu natisnil Ulrich Zell. O prevodih in prvih tiskih piše Cannata Salamone: »La traduzione a stampa dell' *Historia de duobus amantibus* nel Quattrocento e Cinquecento«, 245–68. Klasična izdaja je še vedno Wolkanova, *Der Briefwechsel I*, 353–93, ki pa je doživela nekaj revizij; prim. van Heck, *Enee Silvii Piccolomini Epistolarium seculare, complectens De duobus amantibus, De naturis equorum, De curialium miseriis*, 311–45; Pirovano, *Enea Silvio Piccolomini: Historia de duobus amantibus*, od koder so tudi latinski navedki v tem prispevku.
 - 6 Posvetilno pismo Kasparju Schlicku je v večini izdaj objavljeno skupaj z novelo. Po nekaterih domnevanjih naj bi na podlagi Piccolominijevih namigovanj v njem v noveli šlo za resnično ljubezensko zgodbo, katere glavni protagonist naj bi bil prav Schlick.
 - 7 Mariano Sozzini je bil dolgoletni profesor prava na sienski univerzi in Piccolominijev tesen prijatelj. Zaradi družinske povezave s siensko stranko dvanajstih (*Dodici*) med sienskimi politikami ni bil priljubljen in je moral večkrat v izgnanstvo. S Piccolominijevo izvolitvijo za papeža se je njegov politični položaj znatno izboljšal.
 - 8 Bogataj, Božič, *Enej Silvij Piccolomini – Pij II*, 74.

Ne glede na sočnejši zaključek Lukrecijinega opisa, gre v širšem smislu za povsem tipiziran prikaz ženske lepote, značilen že za srednjeveške opise idealiziranih žensk.⁹ Podobno tipizirani so tudi namigi – in redkokdaj več kot le to – na njune posteljne radosti; v prizoru, iz katerega je vzet zgornji odlomek, avtor te zaznamuje s parafrazo iz Ovidijevih *Ljubezni*: »In ko ji je slekel obleko, jo je zlahka premagal, njo, ki si ni želela zmage.«¹⁰ Tudi sicer je besedilo prepleteno s celo mrežo referenc in citatov iz besedil tako piscev klasične antike kot celo daljših dobesednih navedkov iz Boccacciieve novele *Elegia di Madonna Fiammetta*.¹¹ Mnogo bolj kot avtorjevo razuzdanost Piccolominijevo delo tako odseva njegovo eruditsko razgledanost po antični in sodobni književnosti, s katerima se postavlja v domiseln medbesedilni dialog.¹² Hkrati spretno prehaja tudi med literarnimi žanri – od pisemske v skoraj dialoško in nato prozno formo – ter tako ustvarja docela edinstveno literarno stvaritev, daleč od erotičnega pamfleta, za kakršnega to delo označujejo nekateri literarni zgodovinarji.

Prav tako je težko trditi, da zgodba vzpodbuja k pohujšljivosti, če jo vzamemo v obzir v celoti in jo povežemo s Piccolominijevimi usmeritvami na začetku in ob zaključku pripovedi oz. njenega pisemskega okvirja. Konec je vse prej kot srečen: naposled mora mladenič Evrial s cesarjem v Rim in nato nazaj v Nemčijo, zaradi česar sta se ljubimca prisiljena dokončno posloviti. Lukrecija od žalosti umre, Evrial za njo dolgo časa žaluje, nazadnje pa se na cesarjevo željo poroči z neimenovano čednostno plemkinjo. Sporočilo, ki ga narekuje zaključek, tako deluje precej jasno: ljubezen, kot je ta, ne more trajati. Prav to zatrjuje tudi avtor sam v začetnem nagovoru na Mariana Sozzinija, naslovnika zgodbe:

Forsitan et hinc sugere aliquid utilitatis licebit. Nam cum puella, que in argumentum venit, amatore perdito, inter plorandum mestam et indignantem exalaverit animam, alter vero nunquam post hec vere letitie particeps fuerit, commonitio quedam iuvenibus erit, his ut abstineant nugis. Audiant igitur adolescentule et hoc edocte casu videant, ne post amores iuvenum se eant perditum. Instruit hec

9 Glej npr. Da Soller, »Beauty, Evolution, and Medieval Literature«, 98–105.

10 *Acceptaque mulieris veste pugnantem feminam, que vincere nolebat, abs negotio vicit*. Prim. Ovidij, *Am.* 1.5.15–16: *Quae cum ita pugnaret, tamquam quae vincere nollet, victa est non aegre proditiōe sua*.

11 Boccacciava novela je tudi glaven zgled Piccolominijevega dela. Gl. Curti, »Il modello boccacciano nell' 'Historia de duobus amantibus'« in Abbamonte, »Piccolomini's Novella The History of the Two Lovers in the Context of the Humanistic Novella Genre«.

12 Že po antični književnosti zgolj skopo razgledani bralec že ob kratki obnovi vsebine takoj opazi posrečeno literarno igro z imeni junakov iz klasične tradicije. Ti se z nastopajočimi v svoji vlogi včasih ujemajo, kot npr. Lukrecijin prevarani mož Menelaj, spet drugič pa si, kot v primeru mitološko sicer čednostne Lukrecije, nasprotujejo. Piccolominijevo literarno poigravanje se nadaljuje na besedilni ravni, kjer zasledimo celo vrsto navedkov in parafraz, ki se včasih raztezajo celo prek več deset verzov. Največ si avtor izposoja od Seneke, Juvenala, Vergilija, Ovidija in Propercija, po njihovih delih pa posega skladno z vsebino in razpoloženjem zgodbe: v prvem delu so pogostejše reference na tragične ljubezni (poleg Parisa in Helene še Vergilijeva Didona in Enej, Ovidijeva Medeja in Jazon, Senekova Fedra in Hipolit), v drugem delu zgodbe, ko romanca preide v dejanja, pa najdemo več aluzij na Terencijeve komedije in Juvenalove *Satire*.

historia iuvenes, ne militie se accingant amoris, que plus fellis habet quam mel-lis, sed obmissa lascivia, que homines reddit insanos, virtutis incumbant studiis, que possessorem sui sola beare potest. In amore autem quot lateant mala, si quis nescit, hinc poterit scire.

Morda bo tudi iz tega mogoče potegniti kaj uporabnega. Kajti: dek-le v tej zgodbi po izgubi ljubimca, od žalosti izdihne svojo obupano in prezira polno dušo, on pa nikdar več ne občuti prave sreče – to naj bo mladim v svarilo, naj se ogibajo takšnim igrarijam. Dekleta naj prisluhnejo in naj poučene s tem primerom pazi-jo, da jih ljubezen do mladeničev ne bo gnala v pogubo. Ta zgodba torej mlade uči, naj se ne podajajo v ljubezenske boje, ki prinašajo več grenkobe kot sladkos-ti; opustijo naj strasti, ki ženejo ljudi v blaznost, in se namesto tega raje posvetijo prizadevanju za krepost, saj lahko le ta osreči tistega, ki jo doseže. Torej: če kdo še ne ve, kakšno zlo skriva v sebi ljubezen, se lahko o tem pouči tukaj.¹³

Piccolomini tako novelo pravzaprav skuša interpretirati kot *exemplum*: iz njega naj se mladi, še posebno dekleta, naučijo, da se je brezglavi zaljubljenosti bolje izogibati, saj jih v nasprotnem primeru lahko doleti podobna tragedija kot glavna junaka pričujočega dela. Poučnost avtor ponovno izpostavi ob kon-cu, zopet v nagovoru na Mariana:

Habes amoris exitum, Mariane mi amantissime, non ficti neque felicitis, quem qui legerint, periculum ex aliis faciant, quod sibi ex usu siet, nec amatorium bibere poculum studeant, quod longe plus aloes habet quam mellis.

Takšen je torej konec, dragi moj Mariano, te ljubezni, ki ni ne izmišljena ne srečna. Kdor bere o njej, naj izkušnje drugih obrne v koristen poduk zase in naj ne steguje roke po čaši ljubezni, v kateri je mnogo več grenkobe kot sladkosti.¹⁴

Čeprav ne moremo trditi, da so navedene besede povsem iskrene – kot pričajo njegova pisma, je bil Piccolomini vsekakor mojster samoreprezentacije –, hkrati pa na podlagi izoliranih odlomkov nikakor ne moremo anahronistič-no razpredati, »kaj je avtor želel povedati«, pasusa vendarle jasno prikazujeta prizadevanje besedila odeti z moralistično intenco.

Podobno vzgojno, četudi ne neposredno na temo ljubezni, skuša Picco-lomini predstaviti svojo komedijo *Hrizida*. To delo je precej manj znano in je danes ohranjeno zgolj v enem rokopisu,¹⁵ nastalo pa je med Piccolomini-

13 Bogataj, Božič, *Enej Silvij Piccolomini – Pij II*, 43–44.

14 Prav tam, 96.

15 Rokopis neznanega prepisovalca iz petnajstega stoletja, ki je vse do leta 1862 ležal pozabljen v Češki narodni knjižnici v Pragi (Bibl. Univ. XXIII F 112, komedija je napisana na folijih 191r–204r). Avtor prve tiskane izdaje je André Boutemy leta 1939, a njegova izdaja naj bi bila precej slaba; gl. Lockwood, »Reviewed Work: Aeneas Silvius Piccolomini, Chrysis by André Boutemy«, 130. Glej tudi Voigt, *Enea Silvio Piccolomini, als Papst Pius der Zweite, und sein Zeitalter*, 269–70.

jevem bivanjem v Nürnbergu poleti leta 1444.¹⁶ Zgodba se odvija v bordelu in primarno spremlja dogodivščine dveh kurtizan, ki skušata v svojem že tako polnem urniku uskladiti srečanja vsaka s še po enim ljubimcem – parom duhovnikov. Pa vendar tudi tu površna obnova vsebine deluje precej bolj kontroverzno, kot je besedilo v resnici: ponovno le redkokdaj naletimo na podrobnejše opise ljubezenskih srečanj ali erotiziranega dogajanja; pravzaprav se scene vsakokrat, ko bi se razvoj lahko razvil v to smer, abruptno prekinajo ali preprosto preidejo v naslednji prizor. Komika je le redkokdaj blizu vulgarnosti, kakršna je sicer značilna za rimsko komedijo, četudi ogromna količina parafraz ali navedkov – kar nekaj sto verzov! – iz Plavtovih komedij jasno kaže Piccolominijev dolg velikemu rimskemu komediografu.¹⁷ A od njega si Piccolomini izposoja nadvse domiselno. Posamezno repliko ali plavtinsko parafrazo Piccolomini podaja v usta povsem drugi osebi kot v izvirnem kontekstu, v veliki meri celo osebam drugega spola, s čimer dodatno okrepi komični učinek posamezne situacije. Zaradi mnogo skromnejšega poznavanja teh del kot v Piccolominijevi dobi, ki jih je znala na pamet, je današnjega bralec pri branju seveda prikrajšan za vse navezave, a ob natančnejšem poglobljanju v komentar, se hitro zave izredne premišljenosti pri izbiri posameznih citatov ali parafraz, iz katerih avtor spretno tke novo besedilo.¹⁸

Medtem ko so se tako rimski kot tudi zgodnji humanistični avtorji komedij¹⁹ še posebej v prologih radi posluževali apologij, češ da jih je k pisanju nekdo nagovoril, malodane prisilil, Piccolomini svoje delo ponovno opraviči kot moralistični eksempl. Komedija se zaključí z naslednjimi besedami:

Fiet. Vosque iam valet et plaudite, spectatores optimi. Quid sibi fabula hec nunc velit, scitis. Nam virtutibus insudandum est; sint procul meretrices, lenones, parasiti, convivia. Virtus omnibus rebus prestat; nihil illi deest, quem penes est virtus, viro.

16 In sicer med cerkvenim zborovanjem, ki ga je sklical Friderik III. z namenom razrešitve shizme med papežem Evgenijem IV. in protipapežem Feliksom V.

17 Piccolomini je imel najverjetneje dostop do vseh dvanajstih Plavtovih komedij, ki jih je v vatikanski knjižnici (codex Ursinianus, Vat. lat. 3870) odkril Nikolaj Kuzanski leta 1429. O tem odkritju gl. Reynolds, »Texts and Transmission«, 304; Sabbadini, »Guarino Veronese e gli archetipi di Celso e Plauto«, 45–53. Razlaga razvoja humanističnega gledališča na podlagi srednjeveških misterijev, goliardov in novelistične tradicije je podana v Božič, »Paulus«, 127–32, klasično študijo humanistične dramske produkcije pa še vedno predstavlja Perosa, *Teatro Umanistico*.

18 Pri obravnavi plavtovskih zgledov je treba nujno omeniti tudi metrum: *Hrizida* je namreč poleg komedije *Paulus* Petra Pavla Vergerija Starejšega edina humanistična komedija, ki se trudi za posnemanje jamskega senarja. Za natančnejšo verzno analizo komedije gl. Mariotti, »Sul testo e le fonti comiche della CHRYSIS di E.S. Piccolomini«, 122–23.

19 Pri tem velja omeniti vsaj še nekaj humanistov, ki so znani po tem, da so svoje literarne vzpone začeli s pisanjem komedij: Petrarca s svojo izgubljeno komedijo *Philologia*, Peter Pavel Vergerij Starejši s komedijo *Paulus*, Leon Battista Alberti s komedijo *Philodoxeous fabula*, Ugolino Pisani s komedijo *Philogenia et Epiphebus*, Tomaso Medio s komedijo *Epirota*.

In tako tudi bo. Zdaj pa, najboljši gledalci, bodite dobro in nam zaploskajte. Zdaj veste, kaj je nauk te zgodbe: za krepost se je treba dobro spotiti, vlačug, zvodnikov, parazitov in gostij pa se je treba ogibati. Krepost presega vse ostalo in človek, ki jo poseduje, ne bo nikdar imel ničesar premalo.²⁰

Seveda je mogoče tudi te navedbe označiti za topos, pa vendar to ne spremeni dejstva, da tudi v komediji ne najdemo na pretek erotizirajočih elementov, zaradi katerih bi se moral avtor svojega dela kasneje sramovati. Na podlagi navedenih pasusov lahko vsekakor zaključimo, da si je Piccolomini obe omenjeni deli vsaj na videz prizadeval predstaviti kot moralistični – pri čemer je vztrajal tudi dve desetletji kasneje, ko se je povzpел na papeški sedež –, zato pravzaprav ni imel razloga, da bi se jih sramoval ali se jih odpovedal. A za prikaz obravnave njegove interpretacije mladostnih del v kasnejših letih se velja vrniti nazaj k njegovi slavni izjavi *Eneam rejicite, Pium suscipite*.

PICCOLOMINIJEVA MLADOSTNA DELA IN BULLA RETRACTIONIS

Najpogosteje navajani vir Piccolominijeve slavne izjave *Eneam rejicite, Pium suscipite* je njegovo pismo oz. bula, znana po svojih začetnih besedah *In minoribus*, glede na vsebino pa po zgledu Avguštinovih *Retractationes* imenovana tudi *Bulla retractionis*.²¹ Besedilo je Piccolomini že kot papež napisal leta 1463 in ga naslovil na Univerzo v Kölnu. Nastalo je predvsem v odgovor na pogoste obtožbe ambicioznosti in menjavanja strani, ki so merile na njegov prestop od pristaša koncilariistične stranke do enega glavnih podpornikov papeškega strani.

Po prihodu na avstrijski dvor v začetku leta 1443 je Piccolomini, kot omenjeno, še posebej pod vplivom Friderikovega kancelarja Casparja Schlicka omilil svoja koncilariistična prepričanja, se sprva pridružil poziciji nemške nevtralnosti, naposled pa začel simpatizirati s papeškimi podporniki in svoja prizadevanja usmeril v razreševanje cerkvene shizme ter oblikovanje sporazuma med papežem Evgenijem in Friderikom. Med diplomatskimi pogovori ga je papež Evgenij povzdignil tudi v papeškega tajnika in čeprav v praktičnem smislu te funkcije ni nikoli opravljal, je to pomenilo njegovo dokončno spravo in v političnem smislu vrnitev k rimski cerkvi.

Od tedaj naprej je Piccolomini predstavljal neke vrsti vezni člen med papeškim in nemškim dvorom. Obdobje svojega škofovanja v Trstu, ki je bilo sicer kljub obilici diplomatskih misij sorazmerno mirno, je izkoristil za revizijo

20 Bogataj, Božič, *Enej Silvij Piccolomini – Pij II*, 133.

21 Cherubini, *Magnum Bullarium Romanum* vol. 5, 173–180; odlomek tudi v Fea, *Pius 2. Pont. max a calumniis vindicatus ternis retractationibus*, 148–64. Angleški prevod bule je dostopen v Izbicki et al., *Aeneas Sylvius Piccolomini*, 392–406.

svojih prokonziliarističnih spisov. Za časa baselskega koncila je namreč spisal vsaj dve razvpiti deli v podporo konziliaristične strani *Dve knjigi komentarjev o dejanjih koncila v Baslu* (*De gestis concilii Basiliensis commentariorum libri II*) in *Dialoge o oblasti generalnega koncila in dogajanja v Baslu* (*Libellus dialogorum de auctoritate generalium conciliorum et gestis basiliensium*), obe deli pa sta kasneje, kot navaja eden njunih preučevalcev, zanj predstavljali »neskončne preglavice«. ²² Prvo delo, posvečeno Juanu Carvajalu, je Piccolomini leta 1450 v spravnem duhu revidiral in izdal na novo pod naslovom *Komentarji o dogodkih v Baslu* (*De rebus basiliae gestis commentarius*) – pa vendar se je spis kasneje znašel celo na seznamu prepovedanih knjig. ²³

Prav ta dela – in ne Piccolominijevi spisi o ljubezni – so pravzaprav povod za nastanek različnih Piccolominijevih apologij, kar sam jasno navede že takoj v začetku najbolj znamenite med njimi, *Bulle retractionis*:

In minoribus agentes, nondum sacris ordinibus initiati, cum Basileae inter eos versaremur, qui se generale concilium facere, et universalem ecclesiam repraesentare aiebant, dialogorum quendam libellum ad vos scripsimus, in quo de auctoritate concilii generalis, ac de gestis Basiliensium, et Eugenii papae contradictione ea probavimus, vel damnavimus, quae probanda vel damnanda censuimus. [...] Existimavimus bene agere et recta incedere via: nec mentis nostrae aliud erat obiectum, quam res publica utilitas, et amor veri. Sed quis non errat mortalis? ²⁴

Ko sem se še ukvarjal z manj pomembnimi zadevami in še nisem bil posvečen ter sem v Baslu služil tistim, ki so se razglasili za generalni koncil in predstavnike cerkve, sem za vas napisal določeno knjigo dialogov, v kateri sem glede oblasti koncila, dogodkov v Baslu in nasprotovanja papežu Evgeniu podpiral tisto, kar se mi je zdelo, da moram podpirati in obsojal tisto, kar se mi je zdelo, da moram obsojati. [...] Zdelo se mi je, da delam dobro in sem na pravi poti: ničesar drugega nisem imel v mislih kot javne koristi in ljubezni do resnice. A kateri smrtnik se ne zmoti?

Temu in *medias res* začetku sledi krajši diskurz o različnih vrstah zmote in katalog ljudi, ki so se vede motili, pa tega niso želeli priznati in vztrajali pri svojem celo do smrti – časom primerno kot primer navede Jana Husa in Hieronima iz Prage, ki sta bila sežgana med koncilom v Konstanci. On sam pa je, nasprotno, zmoto pripravljen priznati, še posebej, ker se je zgodila v mladosti in ker je do nje prišlo, kot pravi, predvsem zaradi njegove naivne zaupljivosti in neukega zgledovanja po starejših in bolj spoštovanih ljudeh, ki so klicali k podpori koncila. ²⁵ A kar je bilo zapisano, pač ne more biti izbrisano: *scriptum*

²² Totaro, *Comentarii*, XVII. V tem času je napisal tudi pismo rektorju kölnske univerze, nekakšen predhodnik *Bulle retractionis*, v katerem je obžaloval svoj prihod na baselski koncil.

²³ Glej Rozzo, »Un papa all'Indice: Pio II Piccolomini«, 229–50.

²⁴ Fea, *Pius 2. Pont. max a calumniis vindicatus ternis retractationibus*, 148.

²⁵ Pij v buli pripoveduje, kako je do zadnjega vztrajal v zvestobi Amedeu Savojskemu, vse dokler je videl, da mu ne zaupa bodoči cesar Friderik.

et semel emissum volat irrevocabile verbum – in zato mora Pij, kakor pred njim Avguštin, ki je objavil svojo slavno knjigo *Retractiones*, preklicati, kar je napisal v zmoti. Pa vendar mu to ne bi smelo odvzeti papeške avtoritete: pravzaprav se pri svojem zagovoru opre prav na svoje poslanstvo na čelu cerkve s tem nasledstvo sv. Petra; kakor njemu, je bilo tudi Piju po Božji previdnosti edinemu zaupano prvo mesto v Cerkvi – in Bog se ne bi tako zmotil, da bi k temu poklical nekoga, ki bi, četudi po vsem drugem nevreden, govoril zoper njegovemu nauku.²⁶ Tako imajo besede papeža veliko večjo veljavnost kot besede naivnega mladeniča, za katere niti ne gre verjeti, da so mišljene zares:

Si quid adversus hanc doctrinam inveneritis aut in dialogis nostris aut in epistolis nostris, quae plures sunt a nobis editae, aut in aliis opusculis nostris (multa enim scripsimus adhuc iuvenes), respuite atque contemnite; sequimini quae nunc dicimus, et seni magis quam iuveni credite, nec privatum hominem pluris facite quam Pontificem: Aeneam reicite, Pium recipite. Illud gentile nomen parentes indidere nascenti, hoc Christianum in Apostolatu suscepimus.²⁷

Če boste torej v naših dialogih ali pismih ali v naših drugih delih (ko sem bil mlad, sem namreč veliko pisal) našli karkoli, kar je v nasprotju s tem naukom, jih zaničujte in zavrnite, sledite temu, kar pravim zdaj in bolj upoštevajte starca kot mladeniča, nikar ne zaupajte bolj zasebniku kakor papežu. Zavrnite Eneja in sprejmite Pija! Tisto pogansko ime so mi nadeli starši, ko sem se rodil, to krščansko pa sem prevzel z apostolatom.

Kot nam torej jasno prikazujeta odlomka, je Enej, k čigar zavrnitvi Pij poziva v *Bulli retractionis*, v resnici avtor konciliarističnih spisov in ne pisec humanističnih del o ljubezni. Pij se opravičuje za svoje nazore v mladosti in želi preklicati, kar je napisal nasproti pravi cerkveni doktrini – medtem ko svojih del o ljubezenski tematiki sploh ne omenja.

PISMO O PICCOLOMINIJEVIH DELIH Z LJUBEZENSKO TEMATIKO

Svoja dela z ljubezensko tematiko pa Piccolomini omenja v nekem drugem, na prvi pogled precej obrobnem in zasebnem pismu, ki je bilo doslej objavljeno le v stari baselski izdaji Enejevih *Opera Omnia* iz leta 1551, in se je v veliki meri izmuznilo pozornosti Piccolominijevih preučevalcev.²⁸ Pismu manjka dataci-

26 *Petrus igitur, et successores ejus Romani pontifices primatum in ecclesia tenuerunt; et nos hodie, quamvis indigni, sola domini voluntate digni, tenemus.* Fea, Pius 2. *Pont. max a calumniis vindicatus ternis retractationibus*, 152.

27 Fea, Pius 2. *Pont. max a calumniis vindicatus ternis retractationibus*, 164.

28 *Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis, qui post adeptum Pontificatum Pius eius nominis secundus appellatus est Opera quae extant omnia*, 869–72 (Ep. 195). To je tudi edina izdaja, kjer lahko

ja, naslovljeno pa je na nekega Karla, ki ga literarna veda zaenkrat še ni uspela identificirati. Njegova prva izredna zanimivost je to, da se v njem prav tako pojavi znani vzklík: *Eneam rejicite, Pium succipite* – čeprav je v študijah kot vir teh besed skoraj dosledno navajana Pijeva *Bulla retractionis*. Kljub temu se tu sobesedje znanega Pijevega vzklíka, čeprav minimalno, razlikuje:

*De amore igitur quam scripsimus olim iuvenes, contemnite o mortales, atque respuite, sequimine quae nunc dicimus et seni magis quam iuveni credite. Nec privatum hominem plures facite quam pontificem: Aeneam reiicite, Pium suscipite. Illud gentile nomen parentes indidere nascenti, hoc Christianum in Apostolatu suscepimus.*²⁹

Zaničujte torej, o, smrtniki, in zavrnite, kar sem nekoč kot mladenič zapisal o ljubezni, in upoštevajte, kar pravim zdaj, ter raje verjemite starcu kot mladeniču. Nikar ne zaupajte zasebniku bolj kot papežu: Zavrnite Eneja, sprejmite Pija! Tisto pogansko ime so [mi] ob rojstvu nadeli starši, to krščansko pa sem prevzel skupaj z apostolatom.

Namesto na dela, ki bi bila proti cerkvenemu nauku (*si quid adversus hanc doctrinam inveneritis aut in dialogis nostris aut in epistolis nostris [...] aut in aliis opusculis nostris*), se Pijevo pismo tu nanaša neposredno na njegova dela o ljubezni – skoraj zagotovo na njegovo ljubezensko novelo *Zgodba o dveh zaljubljenih*; katere glavna junaka sta v nadaljevanju pisma celo poimensko omenjena. Peščica avtorjev, ki pismo omenjajo, tako rada izpostavi prav ta dodatek in ga velikopotezno interpretira kot Pijevo zavrnitev Enejevih mladostnih ljubezenskih spisov.³⁰ Pa vendar ti avtorji znameniti stavek večinoma navajajo iztrgano iz konteksta in ne da bi pismo brali v celoti. A če navedemo vsaj del njegovega sobesedila, se izkaže, da je Pijev ton v njem v resnici precej drugačen.

Tractatum de amore olim sensu pariter quod aetate iuvenes cum nos scripsisse recollimus, Carole, fili dilectissime, poenitentia immodica pudorque ac moeror animum nostrum vehementer excruciant: quippe qui sciamus quique protestati expresse fuimus, duo contineri in eo libello, apertam videlicet, sed heu, lasciviam nimis prurientemque amoris historiam et morale quod eam consequitur, aedificans dogma. Quorum primum fatuos atque errantes video sectari quamplurimos: alterum, heu dolor, pene nullos. Ita impravatam est atque obfuscata

sploh najdemo Pijeva pisma iz časa papeževanja, žal pa ne vsebuje referenc na rokopisne vire izdajatelja, zaradi česar je nemogoče natančneje raziskati težavna tekstnokritična mesta. Edina študija, kjer je bilo pismo doslej omenjeno, je predgovor k izdaji prvega angleškega prevoda Piccolominijeve *Zgodbe o dveh zaljubljenih*, ki sta jo je pripravila Emily O'Brien in Kenneth Bartlett (*The Goodly History of Lady Lucrece and Her Lover Eurialus*, 15).

29 *Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis, qui post adeptum Pontificatum Pius eius nominis secundus appellatus est Opera quae extant omnia*, 869.

30 Glej npr. Doglio, »L'Esemplum nella novella Latina del'400«, 20; Mitchell, *The Laurels and the Tiara*, 47.

infelix mortalium genus. De amore igitur quae scripsimus olim iuvenes, contemnite, o mortales, atque respuite, sequimini quae nunc dicimus et seni magis quam iuveni credite. Nec privatum hominem pluris facite quam pontificem: Aeneam reicite, Pium suscipite. Illud gentile nomen parentes indidere nascenti, hoc Christianum in Apostolatu suscepimus. Porro, si quem de scripsimus Euriali Lucretiaeque morem, devoti, ut accepimus, o miseri, o insipientes, perlegitis, huc propensius iam iam accedite. Quandoquidem non duorum modo, sed omnium amorem, imo, ut poetae fingunt, Deum amoris cupidinem quanto valemus ingenio, quanto possumus artificio, describemus.³¹

Dragi Karel, ljubljeni sin, kadar se spomnim, da sem nekoč, ko sem imel precej manj let, pa tudi pameti, napisal traktat o ljubezni, me hudo trpinčijo precejšnje obžalovanje, sram, pa tudi žalost; še posebej, ker vem in sem to tudi izrecno razglasil, da je v tej knjigi dvoje: jasna, a žal lahkoživa in preveč žgečkljiva zgodba o ljubezni, ki pa ji sledi poduk, ki naj bi utrjeval moralo. Žal pa vidim, da se množica bedakov zmotno obrača zgolj k prvemu, k drugemu pa žal skoraj nihče. Tako pokvarjen in zaslepljen je bedni človeški rod. Zaničujte torej, o, smrtniki, in zavrnite, kar sem nekoč kot mladenič zapisal o ljubezni, in upoštevajte, kar pravim zdaj ter raje verjemite starcu kot mladeniču. Nikar ne zaupajte zasebniku bolj kot papežu: Zavrnite Eneja, sprejmite Pija! Tisto pogansko ime so [mi] ob rojstvu nadeli starši, to krščansko pa sem prevzel skupaj z apostolatom. Poleg tega pa, če to, kar sem napisal o značaju Evralija in Lukrecije, berete s pobožnostjo, kot sem razumel, o, vi neuki nesrečniki, se zdaj le približajte. Ne bom namreč opisal le ljubezni dveh, temveč vseh, ali še bolje, kot to počnejo pesniki, Kupida, boga ljubezni, in sicer kolikor je to mogoče glede na moje spretnosti in kolikor umetelno bo mogoče.

Pij torej izpoveduje Karlu svoje razočaranje nad napačnim razumevanjem bralcev *Zgodbe o dveh ljubimcih*, v kateri je želel, kot zatrjuje, z literarizacijo prepovedane ljubezni posredovati svarilo pred podobnim ravnanjem. Vendar pa so bralci njegovo delo razumeli napak: opazili so zgolj lahkožive razsežnosti zgodbe, medtem ko so njeno moralo – slepi od lastne lahkoživosti – povsem spregledali. Znani vzklik *Eneam reicite* je torej tu pravzaprav ironičen. Prej kot sram zaradi svojih mladostnih del o ljubezni izraža posmeh zoper ozkoglede bralce, ki se pretvarjajo, da so pobožni, v resnici pa uživajo v pohujšljivostih in zgolj moralizirajo. Zdi se, da Pij torej pismo izkoristi za vse kaj drugega kot za zavrnitev svojih del; v njem se le še bolj trdo postavi zanje in jasno zagovarja njihovo moralno sporočilo, s čimer tako vrže očitke lahkoživosti kritikom v obraz.

Po nagovoru na Karla pismo preide v verze, pravzaprav v samostojno pesem iz 22 elegičnih distihov, v kateri avtor muzo Kaliopo nagovarja, naj mu razloži, zakaj je Kupid ponavadi prikazan kot slepi deček z lokom in puščicami. Kaliopa tako pojasnjuje tradicionalno upodabljanje Kupida kot alegorije

31 *Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis, qui post adeptum Pontificatum Pius eius nominis secundus appellatus est Opera quae extant omnia*, 870.

za (predvsem telesno) ljubezen: prikazan je kot deček, otrok, ker zaljubljeni, kakor otroci, niso razumni; gol je, ker je zaljubljenim vseeno za čednost in so brez sramu; slep pa, ker ne razumejo kreposti in je ne znajo razložiti od pokvarjenosti; morda pa tudi zato, ker mislijo, da nihče ne vidi njihovih grehov. Poleg tega je zaljubljeni slep za vse, razen za svojega ljubimca: za nasvete, javno mnenje, dolžnosti ali božje zakone. Kupidova krila predstavljajo lahkotno spremenljivost ljubezni in njeno nestalnost. Kupidove puščice ponazarjajo, kako ljubezen prebode srce kot železo, bakla pa žgoča ljubezenskega čustva.

Pismo nato zopet preide v prozo in se nadaljuje z vrsto parafraz, predvsem iz Laktancijevih *Božjih nauk* (*Divinae institutiones*). Sprva Pij navaja odlomek, kjer Laktancij opisuje neverjeten triumfalni sprevod, v katerem vklenjeni korakajo bogovi, ki so prišli pod Kupidovo oblast – prvi med njimi je seveda Jupiter.³² Ta podoba na poseben način dopolnjuje pesem, ponovno kot svarilo, pred ljubeznijo. V navezavi na podobo tega smešnega sprevoda sledi komentar, da se je Ciceron motil, ko je očital Gaju Veru prešuštvo in Klodiju incest z lastno sestro, saj je njegov vrhovni bog počel enako. Preostanek pisma se skoraj v celoti posveti naštevanju lažnih moralistov, predvsem znanih oseb iz antike, ki so sloveli po svojih moralnih naukih, a jih sami niso upoštevali: navaja odlomke iz Prudencija, Johannesesa de Alta Villa in Juvenala, na koncu pa zopet preide k Laktanciju ter zaključi s pritrditvijo njegovi kritiki kirenejca Aristipa, ki se je predajal vlačugi in o tem celo učil v šoli.

Celoten drugi del pisma se tako sprevrže v kritiko dvojnih standardov in hipokrizije, še posebno tistih filozofov in učiteljev, ki so se predajali nedovoljeni ljubezni. Po opisanih navedbah se pismo abruptno konča, brez pozdrava ali avtorjevega podpisa, zato pravzaprav deluje nedokončano. A njegovo neposredno sporočilo je kljub temu jasno: ljubezen je nevarna in nerazumna, najbolj pa lahko prevzame prav tiste, ki se imajo za največje pravičnike. Ravno od njih gre v javnosti pričakovati moraliziranje, medtem ko se v zasebnem življenju obnašajo še slabše od primerov, zoper katere svarijo. Zdi se torej, da Piccolomini pravzaprav graja lastne kritike, ki niso razumeli sporočila njegovih del o ljubezni in želijo, kot poganski moralni filozofi, sami pametovati, v resnici pa so zaradi svoje pokvarjenosti, svojih pridig najbolj potrebni prav oni sami.

32 Laktancij, *Divinae Institutiones* 1.11: *Non insulse quidam poeta triumphum Cupidinis scripsit: quo in libro non modo potentissimum deorum Cupidinem, sed etiam victorem facit. Enumeratis enim amoribus singulorum, quibus in potestatem Cupidinis ditionemque venissent, instruit pompam, in qua Iupiter cum caeteris diis ante currum triumphantis ducitur catenatus. Eleganter id quidem a poeta figuratum: sed tamen non multum distat a vero.* Laktancij se pri tem morda sklicuje na Ovidija (*Amores*, 1.2), ki sicer omenja Kupida kot voznika triumfalnega voza svojega očeta Marsa, ne pa sprevoda bogov in Jupitra na njegovem čelu. Motiv prevzame tudi Petrarka v *Triumphih*; *Triumphus Cupidinis* 1: »[E] di lacciuoli innumerabil carco/ven catenato Giove innanzi at carro.«

ZAKLJUČEK

Če pismo Karlu obravnavamo nekoliko širše in si ob njem priključimo v spomin tudi zgoraj navedene odlomke iz Piccolominijevih del o ljubezni, lahko med zapisi rišemo vzporednice. Skrivnostno Pijevo pismo, napisano desetletje in pol po nastanku njegovi mladostnih del o ljubezni, znova ponovi njihove uvodne apologije, s katerimi jih želi predstaviti kot poučne in moralistične. Vse te navedbe je vsekakor mogoče razumeti v okviru Piccolominijeve pesniške drže, vendar tudi takšna interpretacija ne doprinese k potrebi, da bi jih kot papež moral obsoditi. Če je zaradi njih že čutil določeno mero sramu, je ubral drugačno pot in skušal toliko bolj poudariti njihovo sporočilnost v smislu svarila zoper brezglavo zaljubljenost in prepovedano ljubezen. Pri tem tudi ne trdi, da je moralni poduk *edino* resnično sporočilo njegovih del o ljubezni – opozarja le na to, da v njej ne gre *zgolj* za lahkoživost.

Navedeni pasusi jasno dokazujejo, da Piccolomini svojih mladostnih del vsekakor ni nikdar enoznačno zavrnil ali se jim odpovedal. Ob hkratni navezavi na Pijevo *Bullo retractionis* postane jasno tudi, da se znani rek *Eneam rejicite* primarno nanaša na njegove konciliaristične baselske spise. V skrivnostnem pismu Karlu, kjer pa se Pijeve besede vseeno nanašajo na dela o ljubezni, pa je rek porogljiv in uperjen zoper čistunske bralce, hkrati pa ga je veliko bolj smiselno razumeti v luči značilne drže renesančnih humanistov, vedno kritičnih do svojih del in v večni preganjavici pred zlobnimi kritiki.³³

Že res, da del, kot sta Piccolominijeva ljubezenska novela *Zgodba o dveh zaljubljenih* in komedija *Hrizida*, zagotovo ni najti v opusu nobenega drugega papeža. A vsekakor gre za spise, ki – prvovrstni in impresivni – zvrstno in vsebinsko ne bi bili preveč nenavadni v opusu tipičnega humanistično razgledanega pisca petnajstega stoletja, še posebno ne Piccolominijevega formata. Njegova dela moramo tako primarno razumeti v kontekstu dobe, znotraj katere so nastala, njenih estetskih teženj in kulture, ki jih je oblikovala; pri čemer velja veliko bolj kot erotično tematiko izpostaviti izredno prefinjeno literarno spretnost in široko razgledanost tako po obzorjih antične književnosti kot literature tedanjega časa.

Anja Božič

Srednjeevropska univerza, Dunaj / Avstrijski zgodovinski inštitut, Rim
bozic_anja@phd.ceu.edu

³³ Pri tem lahko vzporednice najdemo že pri očetu humanizma, Francescu Petrarci, ki je, kot sam navaja v enem svojih pisem, velik delež svojih del preprosto zažgal, hkrati pa se v svojih pisemih neprestano pritoževal nad zlobnimi kritiki. Prim. Petrarca, *Familiars* 1.1.

BIBLIOGRAFIJA

Primarni viri

- Cecchini, Enzo, ur. *Chrysis*. Firenze: Sansoni, Pariz, 1968.
- Charlet, Jean-Louis. *Chrysis*. Paris: Honore Champion Editeur, 2006.
- Fea, Carolus, ur. *Pius 2. Pont. Max. a Calumniis Vindicatus Ternis Retractationibus Eius Quibus Dicta Et Scripta Pro Concilio Basileensi Contra Eugenium Pp. 4 eiuravit*. Rim: Apud Franciscum Burlie, 1823.
- Hopper, Marcus, ur. *Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis, qui post adeptum Pontificatum Pius eius nominis secundus appellatus est Opera quae extant omnia*. Bazel: Petri Heinrich, 1551.
- Izbicki, Thomas M., Gerald Christianson in Philip Krey, prev. *Aeneas Sylvius Piccolomini. Reject Aeneas, Accept Pius: Selected Letters of Aeneas Sylvius Piccolomini (Pope Pius II)*. Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2006.
- Monat, Pierre, ur. *Lactance: Institutions Divines, Livre 1*. SC 326. Paris: Éditions du Cerf, 1986.
- Pirovano, Donato. *Enea Silvio Piccolomini, Historia de duobus amantibus*. Alessandria: Edizioni del Orso, 2004.
- van Heck, Adrian, ur. *Eneae Silvii Piccolominei Epistolarium: Seculare complectens, De duobus amantibus, De naturis equorum, De curialium miseriis*. Vatikan: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2007.

Sekundarni viri

- Bogataj, Jan Dominik in Anja Božič. *Enej Silvij Piccolomini: Zgodnji humanistični spisi in zapisi o slovenskem ozemlju*. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2024.
- . »Enej Silvij Piccolomini in slovenski prostor: novi viri za njegovo tržaško obdobje.« *Bogoslovni vestnik* 84, št. 1 (2024): 55–75.
- Božič, Anja. »Paulus.« *Keria* 21, št. 2 (2019): 127–54.
- Curti, Elisa. »Il modello boccacciano nell'*Historia de duobus amantibus* (tra *Elegia di Madonna Fiammetta* e *Decameron*).« V: *Pio II umanista europeo*, ur. Luisa Tarugi Secchi, 419–30. Firenze: Cesati, 2007.
- Da Soller, Claudio. »Beauty, Evolution and Medieval Literature.« *Philosophy and Literature* 34, št. 1 (2010): 95–111.
- Doglio, Maria Luisa. *Enea Silvio Piccolomini: Storia di due amanti e Rimedio d'amore*. Torino: Strenna UTET, 1973.
- Jocelyn, Henry David. »Aeneas Silvius Piccolomini's *Chrysis* and the comedies of Plautus.« *Res publica litterarum* 14 (1991): 101–14.
- Liu, Cynthia. »Fools and Philosophers.« *PAN Rivista di Filologia Latina* 7 (2018): 133–49.
- Lockwood, Dean. »Reviewed Work: Aeneas Silvius Piccolomini, *Chrysis* by Andre Boutemy.« *Classical Weekly* 33 (1940): 130.
- Mariotti, Scevola. »Sul testo e le fonti comiche della CHRYISIS di E. S. Piccolomini.« *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa* 2, št. 15 (1946): 118–30.

- Mitchell, Rosamund Joyceline. *The Laurels and the Tiara. Pope Pius II 1458–1464*. London: Harvill Press, 1962.
- O'Brien, Emily in Kenneth Bartlett. *The Goodly History of Lady Lucrece and Her Lover Eurialus*. Ottawa: Dovehouse Editions, 1999.
- O'Brien Emily. »Aeneas Silvius Piccolomini's Chrysis: Prurient Pastime – Or Something More?« *MLN* 124, št. 1 (2009): 111–136.
- Perossa, Alessandro. *Teatro Umanistico*. Milano: Nuova Accademia, 1965.
- Rozzo, Ugo. »Un papa all'Indice: Pio II Piccolomini.« *La Bibliofilia* 118, št. 2 (2016): 229–50.
- Salamone Cannata, Nadia. »La traduzione a stampa dell'*Historia de duobus amantibus* nel Quattrocento e Cinquecento.« V: *Pio II Piccolomini: il Papa del Rinascimento a Siena*, ur. Fabrizio Nevola, 245–68. Colle Val d'Elsa: Ptoctagon Editori Toscani, 2009.
- Smith, Alden. »Pius Aeneas Redux: Pius II, Enea Silvio Piccolomini.« *PAN: Rivista di Filologia Latina* 7 (2018): 151–61.
- Totaro, Luigi. *Enea Silvio Piccolomini, Papa Pio II: Commentarii*. Milano: Adelphi, 1984.
- Voigt, Georg. *Enea Silvio de' Piccolomini, als Papst Pius der Zweite, und sein Zeitalter*. 3 zvezki. Berlin: Reimer, 1856–1863.

IZVLEČEK

Eneam rejicite, Pium suscipite oz. v prevodu: »Zavrnite Eneja, sprejmite Pija!« so zagotovo ene najpogostejše navajanih besed Eneja Silvija Piccolominija, velikega sienskega humanista in diplomata ter kasnejšega papeža Pija II. V širšem smislu so te besede največkrat navedene z namenom poudariti Piccolominijevo večno razpetost med svetom klasične antike, zaznamovanim s homonimnim junakom Vergilijeve *Eneide*, in krščanskim svetom, ki ga ponazarja njegov epitet oz. Piccolominijevo papeško ime *Pius*. V literarni zgodovini vse prepogosto prevladuje prepričanje, da naj bi Piccolomini z navedenimi besedami, ko je postal papež, obsodil in zavrnil literarna dela, ki jih je napisal pred cerkveno kariero, pri čemer so posebej izpostavljena tista z ljubezensko tematiko. A ob natančnejšem pregledu virov, kjer je bila zapisana Pijeva znamenita izjava, ter hkratnem branju njegovih del z ljubezensko tematiko lahko ugotovimo, da so takšne trditve zgolj senzacionalistične in pogosto izhajajo iz nepoznavanja širšega konteksta Pijevih znamenitih besed.

Ključne besede: *Eneam rejicite, Pium suscipite*, Enej Silvij Piccolomini, Pij II., ljubezenska tematika, *Bulla retractionis*, *Zgodba o dveh zaljubljenih*

ABSTRACT

Eneam rejicite? Piccolomini's Writings on Love and What Pius Was Actually Ashamed of

The sentence *Reject Aeneas, accept Pius!* or 'Reject Enea, accept Pius!' is definitely among the most frequently cited quotes of Enea Silvio Piccolomini, the great Sienese humanist and diplomat who later became Pope Pius II. The phrase is often used to highlight the duality of Piccolomini's complex personality, perpetually torn between the world of classical antiquity, epitomised by the eponymous hero of Virgil's *Aeneid*, and the Christian world, represented by his own epithet and papal name, Pius. Too often, literary scholarship has interpreted this sentence as the new pope's condemnation and renunciation of the literary works that he had written before his ecclesiastical career, particularly those on the theme of love. However, a closer examination of the sources in which Piccolomini's famous statement appears, alongside a careful reading of his writings on love, reveals that such interpretations are sensationalistic and stem from lack of awareness of the broader context in which he wrote these resonant words.

Keywords: *Eneam rejicite*, *Pium suscipite*, Enea Silvio Piccolomini, Pius II, writings on love, *Bulla retractionis*, *Historia de duobus amantibus*

PRILOGA

Pij II., Pismo 345, Karlu Ciprskemu³⁴

Dragi Karel, ljubljeni sin, kadar se spomnim, da sem nekoč, ko sem imel precej manj let, pa tudi pameti,³⁵ napisal traktat o ljubezni, me hudo trpinčijo precejšnje obžalovanje, sram, pa tudi žalost; še posebej, ker vem in sem to tudi izrecno razglasil, da je v tej knjigi dvoje: jasna, a žal perverzna in preveč žgečkljiva³⁶ zgodba o ljubezni, ki pa ji sledi poduk, ki naj bi utrjeval moralo. Žal pa vidim, da se množica bedakov zmotno obrača zgolj k prvemu, k drugemu pa žal skoraj nihče. Tako pokvarjen in zaslepljen je bedni človeški rod. Zaničujte torej, o, smrtniki, in zavrnite, kar sem nekoč kot mladenič zapisal o ljubezni, in upoštevajte, kar pravim zdaj ter raje verjemite starcu kot mladeniču. Nikar ne zaupajte zasebniku bolj kot papežu: Zavrnite Eneja, sprejmite Pija! Tisto pogansko ime so [mi] ob rojstvu nadeli starši, to krščansko pa sem prevzel skupaj z apostolatom. Poleg tega pa, če to, kar sem napisal o značaju Evralija in Lukrecije, berete s pobožnostjo, kot sem razumel, o, vi neuki nesrečniki, se zdaj le približajte. Opisal namreč ne bom le ljubezni dveh, temveč vseh, ali še bolje, kot to počnejo pesniki, Kupida, boga ljubezni, in sicer kolikor umetelno bom lahko to mogoče glede na moje spretnosti. Če iščete umetelnost, radovedni bralci mojih spisov, je boste tod zagotovo našli več kot tam. Če iščete korist, dobiček ali okrasje: tu je vsa korist in ves dobiček, o okrasju pa naj sodijo drugi.

Nedavno sem videl razposajenega Amorja,
 njegova podoba močno je ganila moje srce:
 na licih ni imel brade, ne oblačil na telesu,
 gol je bil hrbet, roke, prsi, noge, stopala.
 Na ramah pa so stale peruti in prožen lok,
 pod nežnimi obrvmi so bila slepa očesca.
 Zakaj je mladenič brez brade, brez puha na licih
 zakaj ne pokrije telesa,
 zakaj je slep, a vendar nosi lok in tul s puščicami,
 zakaj ima peruti, Kaliopa, povej mi?
 Tako sem govoril. Tedaj pa mi je razloge, ki sem jih iskal,
 hitro navedla velika Kaliopa iz Pegazovega zbora:

34 Prevod sledi izvirniku iz *Aeneas Silvius Piccolomini, Aeneae Sylvii Piccolominei Pii Pontificis Maximi II Opera quae extant omnia* (Basel, 1551), 869–72. Pismo nima uradnega naslova ali datuma, napisano pa naj bi bilo nekoliko po tistem, ko je bil Piccolomini izvoljen za papeža. Prim. van Heck, *Carmina Enee Silvii Piccolominei*, 189, op. 42 in 81.

35 *Sensu pariter aetate iuvenes.*

36 *Prurientem*: dobesedno »srbečo zgodbo«.

»Kdor je moder, se izogiba zlohotnemu Kupidovemu orožju
in nespametna ljubezen zajame zgolj dečke;
ali pa je [Amor], ker je tisti, ki začne ljubiti in izgubi razum,
podoben otroku, upodobljen kot deček,
brez obleke pa je upodobljen, ker je brez sramu,
in tako spominja na preprosto odkritost zaljubljenca.
Upodobljen je slep, ker zaljubljeni ne razloči, kaj je pravilno
in ne ve, kam vodi krepost in kam zmota,
ali ker verjame, da so njegovi grehi skriti,
in ne vidi, da so vsi pogledi uprti vanj.
Takšen je vsak zaljubljenec; ne zaveda se sebe ali česa drugega:
ne nasveta, ugleda, zaveznitva, zakonov, bogov.
Zlata puščica, ki jo krivi z zavitim rogom,
ponazarja, kako z divjo ljubeznijo prebada srca.
Peruti, ki jih ptice lahkotno razpenjajo s pleč,
ponazarjajo, da ljubimec zlahka zatava zdaj sem, zdaj tja
ali da ljubezen nima vedno enake poti,
pač pa zdaj odide, nato pa se vrne z manjšimi zamudami.«
To je rekla in stisnjenih ustnic obmolnila.
Meni pa so se iz ust takoj izlile naslednje besede:
»Ko sem videl njegovo podobo, je nosil zgolj tul in lok,
ni imel bakle v desnici.
A ker tako slikajo pesmi starodavnih pesnikov,
(čigar pesmi ne bi brezglavo omenjal),
mi povej, zakaj pravijo, da Kupid nosil baklo,
povej mi, prosim, zakaj ima roke oborožene z ognjem?«
Muza je z dvema besedama lahkotno odgovorila
na vprašanje: »Ljubezen žge.«
Sprejmi zdaj to podobo igrivega Amorja,
Karel, veličastni ponos ciprske zemlje,
da se boš, ker jo boš poznal, bolje varoval nesrečne ljubezni,
in se med branjem mojih verzov vrnil k samemu sebi.

Tako Laktancij vsekakor govori smiselno, ko pravi, da neki pesnik, ko opisuje Kupidovo zmagoslavje, Kupida ne napravi zgolj za najmočnejšega boga, temveč celo za zmagovalca. Potem ko našteje obnašanje posameznikov, ki so prišli pod Kupidovo oblast in povelje, opiše procesijo, v kateri gredo Jupiter in ostali bogovi v verigah pred triumfalnim vozom.³⁷ Pesnik to opisuje z umelelostjo, vendar ni daleč od resnice. Komur namreč manjka kreposti in ga premaga zlo v obliki poželenja in strasti, se ne podredi Kupidu, kot slika on, temveč večni smrti. Mark Tulij je bil torej bedak, pravi Laktancij, ko je očital

37 Motivno najbližja je podoba iz Ovidijevih *Ljubezni*, 1.2, vendar, kot opozarja že Piere Monat (*Lactance*, 110–11, op. 1), Ovidij ne omenja Jupitra.

Gaju Veru prešuštvo,³⁸ saj je Jupiter, ki ga je sam (Mark Tulij, op. prev.) častil, počel enako; in prav tako, da je očital P. Klodiju incest z lastno sestro,³⁹ saj je imel tudi tisti največji in najboljši (*optimus maximus*) isto žensko za soprogo in sestro.⁴⁰ Kdo je torej tako nerazumen, da bi mislil, da v nebesih vlada tisti bog, ki niti na zemlji ni smel?

Poglej si tudi filozofe, učitelje življenja, in natančno preuči njihove navade in življenje: ugotovil boš, da so z redkimi izjemami jezljivi, pogoltni, pohotni, ošabni in predrzni. Pod krinko modrosti skrivajo svoje napake in doma počenajo vse tisto, kar obsojajo, kadar učijo. Morda zavoljo obsodbe lažem. [Toda] mar ne priznava celo Tulij in žaluje s temi besedami: »Koliko filozofov bi namreč lahko našli, ki so bili tako značajni in so si uravnavali dušo in življenje tako, kot zahteva razum? Koliko filozofov, ki so mislili, da njihov nauk ni le razkazovanje znanja, temveč za življenjsko določilo? Ki so se pokoravali sam sebi in ubogali lastne sklepe? Vidimo lahko, da so nekateri željni denarja, marsikateri slave, številni pa so sužnji poželenj, tako da se govor nenavadno kreše z njihovim življenjem.«⁴¹ Tako Cicero. Številni, še najbolj pa tisti, ki sledijo mesenim užitkom in se pohotni in mehkužni predajajo celo zverinski oblikam mesenosti in vsega svetnega, se čutijo prisiljeni vpiti na to temo.

Prudencij:

Ti, Venera, pod svojim poveljem ženeš vse nebeščane,
premikaš zvezde in vrliš Planete v zmoti,
pod bratovo svetilko hladiš mesečino,
divja si in slepa,⁴² vrata slepe pogube,
skruniš naša telesa in trmoglaviš duše v podzemlje.
Skrij že svojo glavo v mrzlo brezno, pogubna kuga;
umri, vlačuga, odidi v zapor podzemlje in
potoni v temne globine noči.

Arhitrenij:

Ljubezen, ki se dviguje z Venerine bakle, ogenj in jeza,
so požgali frigijski pašnik, Pergam in Grke.
Herkul je zardeval ob Venerinem in Nesovem strupu
To šalo, soljo človeštva, si je nepremišljeni Salomon zaslužil grenkobo,
ker se je predal navadam grenke ljubezni.⁴³

38 Ciceron, *In Verrem* 1.24.

39 Ciceron, *De haruspicum responsis* 20.42; *Pro Milone* 27.73.

40 Laktancij, *Divinae Institutiones* 1.10.14, se sklicuje na navedbo *Eneide* (1.47), kjer se Juno okliče za *et soror et coniunx* Jupitra.

41 Ciceron, *Pogovori v Tuskulu* 2.11.

42 Neznano besedilo, od opombe naprej Prudencij, *Psychomachia* 89–94.

43 Gre za nekaj nepovezanih verzov (116–18 in 127–28) iz pesnitve *Architrenius* pesnika Johannesa de Alta Villa iz druge polovice 12. stol.

Juvenal:

Nekateri pa s Herkulovimi besedami

napadajo napake in opletajo s svojimi zadnjicami,

medtem ko govorijo o vrlinah. »Naj te občudujem, Sekst, ko migaš [s svojo zadnjico]?«

pravi zloglasni Varilij. »Po čem sem slabši od tebe?«

Šepavega naj zasmehuje, kdor hodi pokončno in črnega beli.⁴⁴

Laktancij: Kdor poučuje, a ne ravna skladno s svojimi nauki, slednjim je mlje težo. Kdo bo namreč ubogal, ko učitelji sami učijo neubogljivost? Prav je učiti pravičnost in poštenost, toda če tega tudi sam ne upoštevaš, je zlagano. Protislovno in nesmiselno pa je poštenost nositi zgolj na ustnicah in ne v prsih.⁴⁵ Seneka v pismih [pravi]:⁴⁶ Mnogi filozofi se izneverijo svojemu lastnemu nauku: če jih slišiš govoriti zoper poželenje, pohlep, povzpetništvo, si misliš, da razkrivajo sami sebe: do te mere se obsodbe, ki jih uperjajo v ljudstvo, zvrnejo nazaj nanje. Zato jih ne moremo obravnavati nič drugače od zdravnikov, katerih nalepke razglašajo zdravila, v kozarcih pa je strup. Nekateri se svojih napak sploh ne sramujejo, temveč si izmišljajo argumente za svojo pokvarjenost, da bi se zdelo, da celo grešijo čednostno. Moder človek bo namreč storil tudi tisto, česar ne odobrava, da bi le našel pot k večjemu; vendar pri tem ne bo opustil poštenih navad, temveč jih prilagodil trenutku in tisto, kar bi drugi izkoristili za slavo ali užitek, uporabil za doseganje svojega namena.

Laktancij v tretji knjigi: Aristip, učitelj kirenejcev, je bil s plemenito vlačugo Taido.⁴⁷ Ta resni učitelj filozofije se je za ta zločin zagovarjal tako, da je rekel, kako je med njim in drugimi Thaidinimi ljubimci velika razlika, saj on Taido poseduje, medtem ko ostale poseduje Taida. Oh, kakšna izredna modrost, ki bi jo morali vsi dobri posnemati! Bi dal svoje otroke v uk temu človeku, da bi jih naučil, kako imeti vlačugo? Govoril je, da je med njim in drugimi razuzdanci razlika, saj so oni izgubili svoje premoženje, medtem ko je on užival zastonj. Pri tem je bila vlačuga mnogo bolj pametna: ker je imela filozofa za zvodnika, se je zavoljo učiteljevega zgleda in pokvarjene avtoritete k njej brez sramu stekala vsa mladina. Kako je bilo torej drugače pri tem, da se je filozof pečal s slavno vlačugo, ko so ga ljudje in rivali imeli za slabšega od vseh razuzdancev? In ni mu bilo dovolj, da je tako živel sam, temveč je začel o strasteh poučevati in je tako svoje razvratne navade prenesel v šolo ter razglašal, da je telesni užitek najvišje dobro. In ta umazani sramoten nauk se ni porodil v srcu filozofa, temveč v vlačuginem objemu.

⁴⁴ Juvenal, *Satire* 20–23.

⁴⁵ Laktancij, *Divinae Institutiones* 3.16.

⁴⁶ V resnici gre za Senekovo izgubljeno delo *Exhortationes*, katerega fragmente poznamo zgolj po zaslugi Laktancijevih citatov.

⁴⁷ V Laktancijevem izvirniku je vlačugi sicer ime Lais.